

(Převzato z časopisu *Vita Nostra Revue* 1994, č. 3-4, s. 95-107).

SLAVNOSTNÍ PROJEVY U PŘÍLEŽITOSTI UDĚLENÍ ČESTNÉHO DOKTORÁTU UNIVERZITY KARLOVY SIRU KARLU R. POPPEROVI

Projev prof. Cyrila Höschla, Karolinum, 25. května 1994

Excellence, magnificence, spectabiles, honorabiles, cives academici, dámy a pánové!

Každý z nás si vzpomíná na knížky svého dětství. Je možné, že právě tyto knížky spoluvytvářejí určité duchovní, intelektuální a citové spříznění těch, jímž jsou společné. Jsou v nich skryty archetypální prvky, které se coby kulturní svorníky klenou napříč epochami, rasami, národy a kulturami. Vzpomínám na jednu takovou knížku, kterou jsem četl, když mi bylo asi osm let. Byla to *Podivuhodná cesta Nilse Holgerssona Švédskem* od Selmy Lagerlöfové.^{1/} Nils, zakletý v malého skřítku, podstoupí nevšední pouť za hranice lidského světa s hejnem divokých hus. Podstoupí Cestu tam a zase zpátky. Prodělá proměnu z rozmazleného dítěte v jinocha, který obsáhl šířavy tohoto světa. Jde stále o totéž téma: o motiv stvoření a drama zkaženosti a záchranu Téma cum variationibus.^{2/} To téma se vrací po celý život. Zaznívá v polyfonii Bachově, v titánství Beethovenově a v trýzni Mahlerově; vrací se v dramatech Shakespearových stejně jako v podivuhodné trilogii Tolkienově; je vtěleno do Michelangelova stropu Sixtinské kaple a jeho ozvěna proniká srdcem každého z nás. Uplynula léta a v Praze tou dobou filozofie prožívala konjunkturu svobody myčů oken, nočních vrátných, topičů v kotelnách a invalidních důchodců. My, kteří jsme měli průpravu přírodovědnou a pohříchu pozitivistickou, korigovali jsme ji četbou zakázaných dějin a různými pokusy o zasvěcení do „kabaly“ duchovních společenství seskupených okolo transdisciplinárních seminářů u prof. Katětova na Matematicko-fyzikální fakultě UK, u Havlů na Rašínově (tehdy Engelsově) nábřeží a posléze i na Novotného lávce. V jednom takovém transdisciplinárním kroužku se často objevovali např. Zdeněk Neubauer, Ivan M. Havel, Jiří Fiala, Petr Vopěnka, Jan a Martin Paloušovi, Kamila Bendová, Zdeněk Pinc a řada dalších. Dominantním tématem byl vztah duše a těla. Mind and body.

A tak se jednou stalo, že jsme s kolegou Janem Libigerem přednášeli na Rašínově nábřeží o interakcionismu. Hlavním předmětem našeho sdělení byla kniha slavného epistemologa Sira Karla Poppera a nositele Nobelovy ceny, neurofyziologa Sira Johna Ecclese *The Self and Its Brain*.^{3/}

Interakcionismus je teorií psychofyzického vzájemného působení. Popper zahajuje jeho výklad kritikou materialismu, na niž navazuje vysvětlením své koncepce tří světů. Uznává, že materialismus inspiroval vědu a že mnozí velcí materialisté od Demokrita a Lucretia až po Herberta Feigla a Anthony Quintona byli zároveň humanisty a bojovníky za svobodu. Popper dělí materialismus ve vědě na teorii kontinua (Faraday, Maxwell, Einstein, Schrödinger), která vedla k teorii pole, a na teorii atomistickou (Demokritos, Epikuros, kvantová mechanika). Oba tyto programy vyšly z toho, že hmota, jako něco, co vyplňuje prostor, je prapůvodní, základní, nepotřebuje dalšího vysvětlení, a tak je základem všech pojmů, kterými se cokoli dalšího vysvětluje. Fyzika obsahuje řadu vysvětlujících vlastností hmoty, jako je vyplnění prostoru („impenetrabilita“), elasticita, koheze a skupenství. Jenže právě fyzika sama poskytuje podle Poppera nejdůležitější argumenty proti klasickému materialismu tím, jak se sama překonala

(„transcended itself“). Tak např. řeční materialisté soudili, že hmota zaplňuje prostor a jedna věc může narazit do druhé, což považovali za kauzální interakci všehomíra. Svět jsou hodiny, všechno bylo nějak někdy strčeno jako kola v soukolí. Tento pohled se prvně překonal, když Newton vystoupil se svou gravitací, což je tah („pull“) a ne tlak („push“) - je to tedy působení hmotných těles na sebe bez vzájemného dotyku(!). A tak gravitační síla, přitažlivost, byla Newtonovými následovníky prohlášena za základní vlastnost hmoty, která je neschopná (a ani nepotřebuje) dalšího vysvětlování.

Další událostí v historii sebepřekonání materialismu byl Thomsonův objev elektronu. Co to je? Jak je to s dělitelností hmoty? Navíc jakmile se ukázalo, že odpudivost - a tedy impenetrabilita - kousků hmoty je dána elektrickou odpudivostí stejně nabitých částic, padla představa dotyku, střetu, strčení jako základního principu. A co víc, i stabilní částice jako elektrony mohou párově anihilovat za vzniku fotonů (světelných kvant); a mohou také z fotonů (gama-zářením) vznikat. Ale světlo není hmota, protože hmota nemůže mít jeho rychlost. Přesto světlo roztočí mlýnek ve vakuu. A tak říkáme, že světlo i hmota jsou formy energie. Zákon zachování hmoty jsme museli vzdát. Hmota může být zničena i vytvořena (např. anihilace při střetnutí s antihmotou za vzniku světla). Hmota je tedy pouze vysoce koncentrovaná energie přeměnitelná do jiných forem. Je tedy cosi, jako proces zaměnitelný za jiné procesy, třeba teplo, světlo, pohyb. Hmota tedy není pralátka, substance, esence. Jak říká Whitehead, vesmír není muzeem věcí, ale souborem událostí a pochodů. Struktura hmoty je atomická. Ale strukturu atomů či jejich částic takto klasifikovat nelze. Je sotva „hmotná“. Fyzikové překonali materialismus. Stále ještě pracují s částicemi, ale už neříkají, že jsou to částičky, kousíčky „hmoty“. Člověk už není mechanický stroj, ale elektrochemický stroj. Ta změna je důležitá.

Popper se snaží ukázat, že vývoj materialismu spěje vlastně k idealismu, ovšem k idealismu nového typu. Zbývá ovšem objasnit, jaký je vztah idejí ke světu, který jsme až dosud zmapovali materialistickými prostředky. Proto se Popper také věnuje problému, co je reálné. Vysvětluje, že nejprve jsou reálné časté věci obvyklé velikosti. To, co dítě může vzít a strčit do pusy. Pak se pojem rozšíří i na objekty větší, které nemůžeme uchopit (hory), a menší (prach).

Jak k tomuto rozšíření dojde? Tak, že entity, které uznáváme za reálné, musí mít schopnost vykonávat vliv (příčinný vliv) na „a prima facie“ reálné věci (běžné velikosti). Změny v běžném světě považujeme tedy za účinky entit domněle reálných. Např. Brownův pohyb považujeme za účinek, a tedy za důkaz existence molekul. Akceptujeme věci jako reálné, jestliže mohou kauzálně působit nebo alespoň interagovat s běžnými hmotnými věcmi našeho světa. Pole a síly jsou tedy reálné. Materialisté podle Poppera řeší problémy tím, že všechno, co interaguje s jejich světem, nazvou prostě formou hmoty, a odbyto. Co není forma hmoty, nemůže s reálným světem interagovat. Toto tvrzení je velmi důležité pro pochopení Popperovy kritiky paralelismu jakožto materialismu.

Psychofyzický paralelismus je zvláštní formou novodobého dualismu. Za jeho zakladatele se považuje T. Fechner (1801-1887), jeho dalšími reprezentanty jsou např. W. Wundt, Th. Ziehen, H. Ebbinghaus, u nás filozof a psycholog František Krejčí. K paralelismu se hlásil i známý rakouský fyzik Ernst Mach. Jeho základní myšlenku lze shrnout takto: duševní a fyziologické pochody představují dvě v sebe uzavřené, vedle sebe běžící řady jevů - nemateriálních a fyzických, hmotných, jejichž jednotlivé časově korespondující články si navzájem odpovídají, tj. za prvé jsou k sobě jednoznačně přiřazeny, takže každý duševní jev má jediný, jen jemu

příslušející „fyziologický korelát“, a za druhé, nejsou spjaty kauzálně, tzn. vzájemně se nevyvolávají, na sebe nepůsobí, ani se nijak reálně neovlivňují.

Právě-toto poslední tvrzení je v rozporu s průkazem „reálnosti“, jak ho podává Popper (viz výše), protože kdyby se působení nehmotného světa neprojevovalo v hmotném, nemohli bychom nehmotný svět považovat za reálný. Už proto musíme být interakcionisty, abychom mohli s vlivem idejí počítat. Neubauer to nazývá u Poppera „umírněným platonismem“.^{4/} Aby však udrželi dualistickou představu a nedostali se do rozporu se zákonem zachování energie, popřeli paralelisté jakýkoli reálný vztah mezi psychickými a fyziologickými pochody. Zúženým chápáním kauzality se dostávají paralelisté k paradoxnímu tvrzení, že duše bez těla není možná, avšak zároveň s ním vůbec nesouvisí, ačkoli existuje.

Popper naproti tomu prokazuje, že existuje nehmotný reálný svět, ovlivňující svět hmotný. Za tím účelem se vrací i k vývojové teorii, s níž se musí nějak vypořádat.

Přírodní selekce je obvykle vykládána jako výsledek interakce mezi slepou náhodou (mutace) a silami zevně, na něž nemá živočich vliv. Cíle a žádosti organismu se zpravidla nepočítají. Teorie Lamarcka či Butlera či Bergsona, počítající s preferencemi a cíli, jsou v rozporu s darwinismem, jak byl donedávna prezentován, poněvadž přinášejí možnost dědičnosti získaných vlastností. To napravují Baldwin a Morgan tzv. teorií organické evoluce (Alister Hardy, *The Living Stream*^{5/6/}): Každý živočich, zejména vyšší, má různý repertoár chování ve své výbavě. Přijetím nové formy chování může živočich změnit své okolí. Genuinní volbou (např. nového pokrmu) může změnit ekologické milieu a vystavit sebe a své potomky novým selekčním tlakům. Tak živočich svými tužbami, cíli a volbami ovlivňuje výsledek přírodní selekce. Klasický je příklad s žirafou, které se podle Lamarcka krk natáhl věčným usilováním o potravu, která byla příliš vysoko. Podle moderních darwinistů byla primární záliba žirafy v takové potravě, která vytvořila nový selekční tlak, jenž zvýhodňoval zvířata s delším krkem. Často lze těžko rozhodnout, zda je primární anatomická změna nebo změna chování (např. změna v jídlu a změna zažívacího traktu). Popper považuje tuto otázku na rozdíl od Darwina za velice důležitou. Chce totiž ukázat, jak nehmotné (psychické) může působit na utváření hmotného světa. Proti výše zmíněným koncepcím nabízí Popper (a s ním i Eccles a další) koncepci tří světů. Tzv. Svět 1 je běžný materiální svět kolem nás, svět budov, mostů, letadel, planet a atomů. Je předmětem fyzikálního bádání a platí v něm také fyzikální zákony apod. Svět 2 je světem psychických prožitků a stavů včetně vědomí, psychologických dispozic (chtění) apod. Svět 3 je reálný nehmotný svět. Patří do něho obsah myšlení, výplody lidského ducha, zejména vědecké otázky, problémy, argumenty. Tento svět je produktem lidského myšlení. Je reálný proto, že působí na to, co obecně považujeme za realitu (tedy na Svět 1). Existuje nezávisle na našem vědomí, ale pouze prostřednictvím něj se může zhmotnit (embody). K takovému střetu, zhmotnění dochází ve vědecké práci, v uměleckých dílech (socha je svět 1, ale její idea je svět 3) apod. Jako příklad Popper uvádí, že problém řídnutí výskytu prvočísel (nehmotný, patřící do světa 3) je reálný i bez člověka asi jako je reálný Mount Everest, i kdyby ho nikdy nikdo neviděl a neslehl. Řešení problému (logické úvahy, hledání, počítání) patří již do světa 2, popř. 1, a je vázáno na toho, kdo to dělá. Svět 2 a 3 spolu mohou přijít do styku pouze skrze svět 1 (fyzikální, chemické, fyziologické pochody), což je jakýsi computer (mozek, stroj). Při své loňské přednášce na 3. lékařské fakultě UK Sir John Eccles vysvětloval, jak si na mikroúrovni představuje střet nehmotného ducha s biologickými pochody v neuronech. Jde podle něho o probabilistický proces, který bychom si mohli představit jako jakési rozhodování, zda k uvolnění určitého kvanta molekul neurotransmitorů ze synaptických granúl dojde nebo nedojde. Když jsme tehdy po semináři vyšli od Havlů na nábřeží, byli jsme,

jako vždy, ke své budoucnosti zcela naivní. Popper, Einstein, Schrödinger, Eccles a Huxley se sice mezi sebou znali a psali si, pro nás však neexistovali. Byli z jiného světa, jež nebylo myslitelné promítnout do budoucnosti našeho kousku Evropy konce 20. století. Byli to pro nás klasici, zrovna tak jako Madam Curie nebo Claude Debussy. Nedlouho po onom semináři dostala se mi do rukou Popperova intelektuální autobiografie, příznačně nazvaná *Unended Quest*, Tázání bez konce.^{8/} Slovo Quest má však v angličtině ještě jeden, speciální význam: znamená výpravu Artušových rytířů za svatým Grálem - mystickou nádobou, v níž je uchována krev Kristova-kvintesence Vtělené Pravdy. ^{4/} Otevřel jsem ji a vrátil se zpět hluboko do dětství: Malý Karl Popper tehdy četl o podivuhodném putování Nilse Holgerssona Švédskem. Jeho, slovného muže, světoobčana narozeného ve Vídni a pasovaného na rytíře anglickou královnou (r. 1965), nesla do života táž moudrá husa, Akka z Kebnekajsy, co vždy zpozorněla, šlo-li o člověčinu. Nemohl jsem se od jeho autobiografie odtrhnout. Jak blízký mi byl jeho výrok, že člověk by se nikdy neměl snažit být přesnější, než ta která problémová situace vyžaduje. Kritizoval filozofy pro to jejich neustálé úsilí o přesné definice pojmů. Záleží na hypotézách, ne na pojmech, říkal. Vztah mezi pojmem a hypotézou je asi takový jako vztah mezi písmenem a slovem: stejně při překlepu víte, o co jde, na písmenku nezáleží. Vždy je nežádoucí usilovat o zvýšení přesnosti jen pro ni samu - obzvláště jazykové přesnosti - poněvadž to vede ke ztrátě jasnosti. Uváděl příklad nepřeložitelné slovní hříčky, kterým babička trápívala malého Bertranda Russela: „What is mind?“ „No matter!“ „What is matter?“ „Never mind!“ Lépe je ptát se „What does mind?“, neboť to lze testovat. Omlouval jsem se v duchu za všechny učitele, kteří trápí své žáčky školáčky dotazy „Co je ...?“ a trestají je za odpovědi typu „Definice je, když ...“.

Shledal jsem, že Poppera také v sedmnácti letech trápil problém, co je vlastně věda. Snažil se najít demarkační čáru mezi vědou a pseudovědou, mezi dogmatickým myšlením a myšlením kritickým. Shlédl se v Einsteinovi, který na přednášce ve Vídni v květnu 1919 prohlásil, že by jeho teorii bylo nutno opustit, kdyby se pozorováním nezjistil rudý posuv vlivem gravitace. To byla Popperova hvězdná hodina: věda staví v podstatě testovatelné hypotézy. Testovatelné znamená v jeho terminologii falzifikovatelné, vyvratitelné. Např. jestliže někdo řekne, že všechny labutě jsou bílé, a já mu přinesu ukázat černou labuť, má dvě možnosti. Buď své původní tvrzení opraví - pak postupuje vědecky -, anebo prohlásí, že to černé není labuť. Tomu Popper říká imunizace hypotézy. Ten, kdo svou hypotézu imunizuje proti jakémukoli vyvrácení, má „pravdu“ i nadále. Popper uvádí jako příklad ryzí vědeckosti právě Alberta Einsteina, který si předem vyvratitelnost svých hypotéz otevřel, umožnil. Vědec je podle Poppera tedy ten, kdo umí definovat okolnosti, za kterých jeho hypotéza neplatí. Naproti tomu jako příklad pseudovědy Popper uvádí např. psychoanalýzu. Říká: Jestliže přijdete k psychoanalytikovi, on vás léčí a je vám potom lépe, tak řekne: „Vidíte, jak to působí, už je vám dneska dobře, to to funguje.“ Jestliže je vám naopak čím dál hůř a už nechcete pokračovat, tak řekne „Vidíte, teď jste v předpokládané fázi odporu, a to je důkaz, že všechno funguje, jak má.“ Takto se také imunizoval jako „věda“ marxismus, když zůstal zcela neotřesen poté, co historie vyvracela jeden jeho postulát za druhým.

K tomu ještě malá douška: Popper rozeznává imunizaci čestnou a nečestnou. Čestná imunizace brání teorii předpoklady, které samy o sobě jsou vyvratitelné. Když např. newtonovští fyzici tvrdili, že za Uranem musí být ještě nějaká další planeta, protože si jinak nedovedou vysvětlit odchylku jeho dráhy oproti výpočtu, imunizovali tím svou teorii pohybu kosmických těles. Tato imunizace byla ovšem sama v podstatě vyvratitelná. Po zdokonalení pozorovacích metod se skutečně zjistilo, že měli pravdu. Jejich imunizace tak přispěla k hledání a posléze

objevení Neptuna. Naproti tomu nečestná imunizace znemožňuje jakkoli tu kterou hypotézu vyvrátit. Z hlediska vědy je nevědecké to, co není vyvratitelné.

Popper reformoval Humův problém indukce: podle Poppera indukce neexistuje. Obecné teorie nemohou být odvozeny z jednotlivin, avšak mohou být jednotlivinami zamítnuty, poněvadž se mohou dostat do rozporu s popisem pozorovatelných faktů. Vždy je nejprve myšlenka, pak údaj: ten ji buď vyvrátí nebo ne. Nikdy tomu není obráceně. Věda tedy postupuje vždy deduktivně.

Popper kouzelným způsobem upozorňuje na plodnou dialektiku dogmatického a kritického myšlení. Jakoby druhé se nemohlo rozvinout bez prvního. Je tomu jak v ontogenezi, kdy dítě prodělává svou fyziologickou periodu dogmatického a obsedantního myšlení, aby byla později vystřídána adolescentním ostrým kriticizmem, tak v dějinách. Popper vyslovil velice půvabnou, byť třeba ne zcela pravdivou hypotézu, jak vznikla soudobá evropská hudba. Říká zhruba toto: Církev přivedla lidi do kostelů, lidé byli nuceni tam při mši zpívat unisono gregoriánský chorál a dostali se do situací, že ne každý se svým hlasem dokázal jít unisono s těmi ostatními. I musel se občas zlomit níž k nějaké nejbližší alternativní konsonantě, a vznikla nota proti notě, punktem kontra punktem, a tedy vlastně kontrapunkt V něm spatřuje Popper zárodek polyfonie bachovské, a nakonec později i romantické hudby. Je to ukázka toho, jak si představuji, že svobodná tvorba teprve spoutávána formou, se prodere k výšinám, a že ono spoutání formou je teprve paradoxně tím pravým impulzem k velkým dílům. Proto nemohla vzniknout Bachova hudba v Africe, nemohla vzniknout v Latinské Americe, nemohla vzniknout v Austrálii, protože tamní umělci byli příliš nespoutaní, příliš svobodní, neboť nebylo dogmatu, které by je svazovalo, anebo to bylo dogma jiné. Takto aplikováno církevní dogma zkultivovalo evropskou hudbu do podoby Bachů, Beethovenů a Mendelssohnů.

Je zde tedy cosi, co zdánlivě postupuje proti kreativitě, proti tvořivosti, ale tento souboj je průmětem přílišného zjednodušení. Ve skutečnosti jde o souhru. Bez formy není hodnotného obsahu, cosi se musí stát, nějaká překážka musí přijít, musíme na sebe vzít nějaký handicap, abychom byli schopni velikého díla. Všimněme si také, že dějiny umění se nehemží těmi, kdo měli snadné živobyty. Odpor na nás kladený vyvolá tvořivé úsilí k proražení cesty.

The Economist v úvodním článku své přílohy z 16. února 1991 píše: „Obecně vzato, vědci pohlížejí na filozofy jako na obtížný hmyz. Trpce si stěžují na svěrací kazajku, do níž je uvěznil Sir Karl Popper. Kdykoli píše žádost o grant, musejí ji formulovat popperovsky: definovat jasnou hypotézu a způsob jejího testování. Pro většinu z nich je však smyslem žádosti o grant získat peníze na to, aby něco objevili, a ne aby ověřovali existující hypotézu. Jsou to badatelé, a ne patentoví úředníci.“ Zde jsme u jádra věci. Vědec vyznávající popperismus si musí být vědom toho, že nežije podle svých zásad a ideálů. Zde stojí Popper proti T. S. Kuhnovi,^{7/} který pojem pravdy explicitě odmítá; jediným cílem poznání je podle něho prosadit se a přetrvat - a to za každou cenu. Kuhnovo pojetí se na první pohled více blíží faktickému stavu věcí.^{4/} Ve všech dobách měli in concreto pravdu páni Bonacieux a Sancho Panza. Dějiny však daly za pravdu nakonec Quijotům, Cyranům a d' Artagnanům. Také věda vděčí za svou existenci, smysl a prestiž nikoli své prozaické každodennosti, nýbrž svému zcela neskutečnému a neuskutečnitelnému ideálu: rytířství pravdy. Vědec sice netráví celé dny falzifikací hypotéz, jak by podle Poppera měl. Přesto se v jednom liší od, řekněme, politika či kněze: je připraven, alespoň teoreticky, změnit svůj názor, změní-li se fakta. Přímo si lebedí v nevědomosti, neboť to je surovina, s níž pracuje.

Tento ideál po způsobu dávných trubadúrů Karl Popper geniálně vyhmátl a stal se jeho hlasatelem. Jeho intelektuální autobiografie je toho dokladem. Kdo vlastně je jejím autorem?

Sir Karl Raimund Popper, C.H., K.T., M.A., Ph.D., D.LITT., F.R.S., F.B.A., je nejvýznamnějším žijícím filozofem vědy (epistemologem). Narodil se 28. července 1902 ve Vídni jako syn Dr. Simona Siegmunda Carla Poppera a Jenny roz. Schiffové. Pracoval krátce jako kopáč, pokoušel se také o umělecké truhlářství. Tato práce však troskotala na rozbujelém vnitřním intelektuálním životě, který jej rozptyloval. Oženil se s Josefínou Annou Henningerovou (1930). Vystudoval matematiku, fyziku a psychologii na Vídeňské univerzitě. Pracoval pak nejprve jako učitel na základní škole a později jako starší asistent filozofie na Canterbury University College v Christchurch na Novém Zélandě (1937-1945). V letech 1945-1966 byl vedoucím katedry filozofie, logiky a vědecké metodologie na London School of Economics. Zde byl také jedním z jeho slavných žáků George Soros, mj. mecenáš Central European University v Praze. Karl Popper přednášel na Harvardské univerzitě (1950) a působil ve Stanford Center for Advanced Study v oblasti behaviorálních věd (1956-1957). Proslovil výroční přednášku o filozofii v Britské akademii, přednášel na Londýnské univerzitě, na Oxfordské univerzitě (1961), aj. Jako visiting professor přednášel na univerzitách v Kalifornii a v Minnesotě (1961), v Indianě (1963), v Denveru (1966), Emory (1969), Princetonu (1963), Washingtonu (1965), na Salk Institute for Biological Studies (1966-1967) aj. Byl členem výboru Společnosti pro symbolickou logiku (1951-1955), Mezinárodní akademie pro filozofii a vědu (od r. 1948), Britské akademie (od r. 1958), čestným členem Americké akademie umění a věd (od r. 1966), čestným členem Harvardské kapitoly Phi Beta Kappa (od r. 1964), prezidentem Aristotelovské společnosti (1958-1959), Britské společnosti pro filozofii a vědu (1959-1961), zahraničním členem Národní akademie věd ve Washingtonu (od r. 1986), členem Královské společnosti aj. Mezi oblasti jeho zájmů patří také hudba.

V prvním zásadním díle, *Logik der Forschung*, které vydal ještě v kontaktu s Vídeňským kroužkem (Wiener Kreis) logických pozitivistů, odmítá Popper jejich induktivní empirismus a vývojový historicismus. Později vydává *The Open Society and Its Enemies*, *The Poverty of Historicism*, *On the Sources of Knowledge and of Ignorance*, *Quantum Mechanics without the Observer*, spolu s Ecclesem *The Self and Its Brain*, intelektuální autobiografii *Unended Quest* a mnoho dalších. Měl osobní kontakty s Albertem Einsteinem, Erwinem Schrödingerem a s dalšími představiteli vědy.

Vzhledem k tomu, že Popper, ač jako mladík socialista, byl nakonec kritikem marxismu a patřil mezi zapovězené filozofy, má vůči němu Karlova univerzita dluh. Sir Karl Popper se v letošním roce dožívá 92 let. S ohledem na mimořádné dílo v oblasti metodologie a filozofie vědy, které zasáhlo mimo jiné významně i medicínu, konkrétně problém těla a mysli, jak byl formulován v díle *The Self and Its Brain*, navrhuje 3. lékařská fakulta Siru Karlu Popperovi udělení čestného doktorátu Univerzity Karlovy, zdůrazňujíc mimořádný kulturní, filozofický, vědecký, duchovní i politický přínos Sira Poppera pro světové společenství. Sir Karl Popper ztělesňuje to nejlepší, čím region střední Evropy přispěl k duchovním dějinám 20. století. Pro Univerzitu Karlovu je ctí, že Sir Karl Popper přijal naše pozvání, postoupil náročnou cestu a dopřál nám tak prožít v radosti, s velikým vděkem a v upřímném obdivu tuto chvíli, která se nezapomenutelně navždy zapíše do dějin českého vysokého školství. Je to chvíle právě tak neskutečná, jako návrat Nilse Holgerssona zpět do tohoto světa, jako vítězství Dona Quijota, jako pád komunismu, jako prezidentství vězně a pomocného dělníka Václava Havla. Je to spravedlivá chvíle.

Poznámky:

[1] Lagerlöfová, C.: *Podivuhodná cesta Nilse Holgerssona Švédskem*. Čes. překl. D. Pallasová, SNDK, Praha, 1. vyd. 1957, 2. vyd. 1967.

[2] Neubauer, Z.: *Do světa na zkušenou čili O cestách tam a zase zpátky*. Doporučená četba, Praha 1990.

[3] Popper, K. R., Eccles, J. C.: *The Self and Its Brain*, ed. Roche, Springer-Verlag, Berlín, Heidelberg, London, N.Y. 1978 (La Roche, licenced edition).

[4] Neubauer, Z.: *Popperovské medailonky*. *Vesmír*, 72, 1993, 2: 105-108.

[5] Hardy, A.: *The Living Stream*, Collins, London, 1965.

[6] Huxley, J.: *Evolution. The Modern Synthesis*, Allen Unvinn, London, 1942.

[7] Kuhn, T. S.: *The Structure of Scientific Revolution*. University of Chicago Press, 1962

[8] Popper, K.: *Unended Quest. An intellectual autobiography*. Fontana/Collins. 5. vyd., Glasgow 1980.

Karl Popper, 1994

Pražská přednáška při příležitosti udělení čestného doktorátu

(Přednáška zazněla 25. května 1994 ve Velké aule Karolina v Praze)

Pane prorektore, pane děkane, dámy a pánové,

3. lékařské fakultě Karlovy university, jejímu děkanovi, profesoru Höschlovi a vám všem, kdo jste se tu dnes sešli, chci vyjádřit hlubokou vděčnost za velkou čest, které se mi zde dostává. Být po šedesáti letech opět v Praze - a byla to léta nelehká - je pro mne obrovským zážitkem. Přijížděl jsem do Prahy z Vídně v letech 1911 a 1913 - ještě před první světovou válkou a také několikrát během války. A asi tak kolem roku 1934 jsem došel k závěru, že Praha je nejkrásnější město ve Střední Evropě. To se nezměnilo, ale vše ostatní ano.

Před šedesáti lety žil na Hradčanech Tomáš Garrigue Masaryk, velký zakladatel Republiky Československé a její president- osvoboditel. Hluboce obdivuji Masaryka. Byl jedním z nejvýznamnějších průkopníků toho, co jsem rok nebo dva po jeho smrti nazval otevřenou společností. Byl průkopníkem otevřené společnosti jak v teorii, tak v praxi; byl skutečně největším z jejích průkopníků od Abrahama Lincolna po Winstona Churchilla. Z nástupnických států rakouské říše, které zde stály poražené a zbídačené, byl Masarykův výtvar, Československá republika, jediným úspěšným výsledkem. První republika byla úspěšná svým finančnictvím, průmyslem, politikou, vzdělaností a kulturou; a byla i dobře bráněna. Nikdy v dějinách nebyl nový stát - který koneckonců vzešel z revoluce - tak mírumilovný a tak úspěšný, a přitom byl do značné míry dílem tvůrčího myšlení a konání jednoho muže. Tohle všechno ale nevzniklo samosebou, bez obtíží; bylo to výsledkem Masarykovy filosofie, jeho moudrosti a charakteru, ve kterém vynikala osobní odvaha, opravdovost a otevřenost. Svou vlastní filosofii označoval jako kritický realismus. A tím také skutečně byla. Avšak jeho humanismus nebo humanitářství také sehrály důležitou roli.

Věřím, že Masarykův neobyčejný život historici podrobně probádali. Nicméně jsem přivezl do Prahy dva krátké příběhy, o nichž je všem jeho životopiscům velice pravděpodobně málo známo.

Autentičnost obou příběhů by mohl, podle mého, stále ještě (alespoň částečně) ověřit někdo, kdo se zajímá o studium dokumentů, které jsou možná dosud neprobádané.

První příběh souvisí se zvláštními okolnostmi, za kterých jsem poprvé slyšel Masarykovo jméno: bylo to v zimě 1915-16 za první světové války, když mi bylo 13 let.

První příběh souvisí se zvláštními okolnostmi, za kterých jsem poprvé slyšel Masarykovo jméno: bylo to v zimě 1915-16 za první světové války, když mi bylo 13 let.

Můj otec působil ve Vídni jako právník a naše rodina se blízce přátelila s rodinou Schmidtových, kteří měli tři syny a dceru. Jeden jejich syn byl důstojníkem, druhý, dr. Karl Schmidt, kterému táhlo ke třicítce, byl právníkem; třetí syn, Oscar, se mnou chodil do třídy. Dr. Karl Schmidt nás často navštěvoval a zůstával u nás na večeři. Jednoho takového večera - byl tehdy ve válečné uniformě důstojníka c. a k. armády - nám vyprávěl, že mu armáda svěřila úkol vyšetřovat případy velezrady a připravit válečné soudní procesy se zrádci. Pověděl nám o velmi zajímavém případě, kterým se právě zabýval: o případě tehdy šestašedesátiletého profesora filosofie na vídeňské universitě, dr. Tomáše Masaryka, který se právě nacházel v Anglii nebo ve Spojených státech; byl jedním z hlavních vůdců hnutí Čechů a Slováků za národní samostatnost, čímž zjevně naplnil skutkovou podstatu velezrady. "Ale", dodával Schmidt nejvyšší důvěrně, "je to úžasný člověk".

Vyprávěl nám, že četl Masarykovy knihy - zvláště knihu o vztahu Ruska a Evropy, která na něho velmi zapůsobila. Jak se tak nechal unášet tématem, udělal nám přednášku o tomto neuvěřitelném zrádci, o nanejvýš učeném a kulturním člověku, o vůdčím duchu filosofickém, o učiteli etiky, o velkém liberálově a o muži, který je hotov nasadit život za dosažení osvobození svého národa. Schmidt nám také později pověděl o české armádě, kterou Masaryk organizoval z Čechů žijících v cizině (ve Francii, Anglii, Rusku a ve Spojených státech) a také z rakouských válečných zajatců českého původu v Rusku. Byl to neobyčejný zážitek, který ani po 78 letech neztratil nic ze své původní intenzity.

Dnes si myslím, že se taková věc mohla odehrát právě jen v Rakousku. Rakouská říše byla tehdy ve válce a platila zde zvláštní ustanovení, která nepodléhala parlamentní kontrole. V zemi vládl ministerský předseda, hrabě Stürgkh, který disponoval diktátorskými pravomocemi, odvozenými ze stanného práva. A přesto byla ve Vídni stále ještě živá liberální atmosféra předválečné doby. Stál před námi právník a zároveň důstojník, jehož úkolem bylo vyšetřovat velezrádnou činnost, a přitom on sám se dopouštěl zrady tím, že nám, obyčejným civilistům, svěřuje informace o postupu vyšetřování a o svém obdivu ke zrádci! Avšak bylo jasné, že nemá vůbec strach. Věděl, že je v bezpečí: v bezpečí navzdory diktatuře a stannému právu. Jaký rozdíl v porovnání s tím, co začalo o rok později v Rusku a co se rozbujelo do oné děsné nestvůrnosti, kterou můžeme nyní nazvat "moderní diktaturou".

Tak tohle se odehrálo ve Vídni v roce 1916. Avšak v některých provinciích, v oblastech, kde se státní moc střetávala tváří v tvář s iredentistickým nacionalismem, panoval státní teror. Místní úředníci ("kapesní" diktátoři) byli liberalismem velkých měst nedotčeni - a báli se. Vládli za pomoci tajného teroru a dokonce mučení: dovídal jsem se o tom všem z téhož neobyčejného zdroje - díky opakovaným návštěvám dr. Karla Schmidta. Schmidt nám sděloval vše o Masarykově počínání, vše o svém hrdinovi, na něhož sbíral materiál, který by byl určitě vedl k Masarykově popravě, kdyby se ho někdy náhodou vítězná rakouská říše podařilo zmocnit. Avšak v roce 1916 dokonce i mně začalo být jasné, že k tomu nikdy nedojde: že centrální mocnosti

válku prohrály. Zato jsem ale nevěděl, že dokonce členové rakouské vlády to chtěli vzdát a že Rakousko pokračovalo ve válce hlavně ze strachu z německé invaze. Zde končí můj první příběh.

Téměř o dvacet let později, když byl rakouským diktátorem kancléř Schuschnigg, jsem znovu náhodou zaslechl něco velmi osobního o Tomáši Masarykovi. Byl jsem na vídeňské universitě žákem profesora Heinricha Gomperze, učenice v oboru řecké kultury a filosofie. Spřátelili jsme se. Po vraždě kancléře Dolfusse, spáchané skupinou rakouských národních socialistů, převzal moc Schuschnigg, který požadoval po všech státních zaměstnancích, včetně učitelů a profesorů, aby vstoupili do organizace, již nazval Vlastenecká fronta, do organizace, jejímiž členy směli být pouze lidé, kteří podepsali prohlášení, že jsou proti Anschlussu neboli sjednocení Rakouska s Německem. V Německu tehdy vládla hitlerovská diktatura. Všichni universitní profesori tehdy podepsali (a zvláště ti, kdo byli nacisté).

Vyskytla se pouze jediná výjimka: profesor Heinrich Gomperz, jehož rodina pocházela z Německa a jehož kulturní zázemí a orientace na řeckou vzdělanost ho vedla k přesvědčení, že jednota s Německem je potřebná - už proto, že tam působí velký počet antických badatelů. On sám byl židovského původu a byl si plně vědom Hitlerových teroristických rasových teorií a jeho teroristické praxe. Choval však důvěru k vysoké civilizovanosti Německa a na Hitlera pohlížel jako na politickou raritu, která zajisté brzy zapadne. Podle mého mínění Gomperz shledal, že je pod jeho důstojnost, aby se Hitlerem nějak zvlášť zabýval. Bohužel se ve většině těchto svých představ tragicky mýlil. Skutečnost, že nevstoupil do Schuschniggovy Vlastenecké fronty vedla k jeho propuštění z university, takže přišel o veškerý svůj příjem. A do novin se to nikdy díky cenzuře nedostalo. Nikdo se o jeho propuštění nedověděl.

Ani já jsem nic neslyšel, dokud mi jednoho dne nezatelefonoval - a tak jsme se setkali. Tehdy mi vyprávěl, co se stalo a že se po svém propuštění rozhodl emigrovat do Spojených států. Neměl však peníze na onu nákladnou cestu. A tak odjel do Prahy, kde požádal starého přítele a kolegu Masaryka o půjčku. Masaryk mu daroval potřebnou částku z vlastních osobních úspor - o půjčce nechtěl ani slyšet - a vysvětlil Gomperzovi, že si za daným účelem nepřeje čerpat z žádných oficiálních fondů, protože by politický prvek v celé záležitosti mohl být chápán jako proněmecký, a možná dokonce prohitlerovský čin ... A Gomperz mi vyprávěl, jak dojmavé a nádherné bylo toto setkání s Masarykem.

Dámy a pánové, vždycky jsem Masaryka obdivoval jakožto jednoho ze dvou velkých státníků a hrdinů Evropy dvacátého století: mám na mysli Masaryka a Churchilla.

Masarykovo Československo bylo - podle mého nade vši pochybnost - nejotevřenější ze všech společností, které kdy v Evropě spatřily světlo světa. Vydrželo pouhých dvacet let; třebaže těžkých, bylo to nádherných dvacet let: V nejkratším možném čase tato otevřená společnost vybudovala fungující hospodářství a nejspolehlivější vojenský obranný systém v Evropě. Potom bylo Masarykovo Československo zničeno dvěma staršími evropskými otevřenými společnostmi - Británií a Francií, kde byli právě u moci ústupkáři, kteří na zničení Československa s Hitlerem spolupracovali. A tady je člověk náchylný ke spekulacím: kdyby byl Masaryk v té době ještě naživu, je nepravděpodobné, že by byli ústupkáři mohli Hitlerovi pomáhat při zničení Československa. Hitler tehdy stále ještě bloufal a Masaryk by mu byl - podle mého názoru - jistě ušetřil náležitou odpověď.

Avšak do struktury československé otevřené společnosti byl od samého začátku zabudován zbytečný slabý článek. Narážím zde na takzvaný princip národního sebeurčení, na princip, který

na Západě získal téměř absolutní morální autoritu (kterou dodnes neztratil), ačkoli stačí jen trochu popřemýšlet, abychom pochopili, že takovou zásadu nelze v Evropě vůbec uplatnit; vždyť i ostrovy jako Velká Británie, Irsko nebo Kypr jsou obydleny několika takzvanými národnostmi, které mají každá své politické vůdce, požadující národní sebeurčení. A masarykovská otevřená společnost nebyla s to dát na tyto požadavky hluboce zvaženu, morální a politickou odpověď.

Není to tak dávno, co se vaše země ocitla pod podobným tlakem; a protože neměla dobře promyšlenou teoretickou a morální obranu, muselo dojít k jejímu rozdělení. Nikdo neví, jaké budou důsledky. Homogenní obyvatelstvo hovořící jedním jazykem má nepochybně obrovskou výhodu, co se týče průmyslové spolupráce; ale kde v Evropě něco takového najdete? Evropa jednoduše taková není, s výjimkou velmi mála zemí, kde bylo homogennosti dosaženo politickými a výchovně vzdělávacími prostředky, s jejichž pomocí byly potlačeny menšiny nebo dialekty. To platí zejména pro Německo a Francii. Ale i tyto dvě země mají dnes významné menšiny - a tak je tomu ostatně u všech evropských států. Výjimku tvoří Island (a snad také Malta).

Domnívám se, že každý, kdo miluje mír a civilizovaný život, by měl přiložit ruku k dílu všeobecné osvěty stran nepraktičnosti a nehumánnosti onoho slavného - nebo, mohu-li se tak vyjádřit - nechvalně proslulého principu národního sebeurčení, který nyní zdegeneroval do své svrchované hrůzné podoby, do etnického terorismu.

Proti takové hrůze musíme bojovat. Nesmíme se stát kořistí cynického přesvědčení, že historie je násilná a strašná, hnaná bezuzdnou touhou po zlatě, naftě, po bohatství a moci. Tento cynický výklad historie je nepravdivý. Evropské dějiny začínají Solónovou pokojnou revolucí, která reformovala athénskou ústavu. Osvobodil otroky, kteří byli dříve svobodnými občany, ale propadli svobodou svým věřitelům, kterým nebyli sto splatit dluhy. Solónova revoluce zamezila Athéňanům v opakování podobné praxe. Odtud bylo ještě hodně daleko k Americké revoluci a k Abrahamu Lincolnovi, který padl jako poslední ze šesti set tisíc bílých vojáků ve strašlivé válce, jejímž výsledkem bylo osvobození černých otroků ve státech jižní konfederace. Toto nejsou pouhé dvě výjimky, jež by krásily jinak nekonečné dějiny chamtivosti a násilí. Jedná se spíše o významné úspěchy - je nutno přiznat, že se vyskytují spíše vzácně uprostřed množství porážek a nezdarů, které jsme utrpěli často v důsledku našich vlastních chyb - v průběhu našeho nekonečného zápasu za svobodu a spravedlnost.

A nyní, když se opět potýkáme s novými nezdary, si musíme vzpomenout na náš nejčerstvější úspěch: Jižní Afriku. A musíme si neustále připomínat taková neuvěřitelná vítězství ducha svobody, otevřenosti a lidskosti, jakým byl Churchillův zdánlivě beznadějný odpor vůči Hitlerovi po pádu Francie a Masarykův triumf, když přivedl domů své chrabré vojáky (armádu o síle 60000 mužů) přes Sibiř a Vladivostok, Tichý oceán a americký kontinent, aby založil velkolepou republiku, otevřenou společnost natolik silnou, že po řadě násilných a smrtelných nehod dokázala vždy znovu povstat.